

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

На правах рукопису

СИДОРЕНКО ВІКТОР ДМИТРОВИЧ

УДК 7.01.036 (477) "19/20":130.2

КУЛЬТОРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВОЇ
ЕВОЛЮЦІЇ ВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ
(XX – початок XXI ст.)

спеціальність 17.00.01 – теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Харків – 2004

103 (Аук)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківській
Міністерства культури і мистецтв України

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00761736 (U)

008

Науковий керівник – доктор архітектури, професор

Кравець Володимир Йосипович, Харківський державний технічний університет будівництва та архітектури, завідувач кафедри образотворчого та декоративного мистецтва

Офіційні опоненти – доктор мистецтвознавства, професор **Шило Олександр Всеволодович**, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, професор кафедри культурології

кандидат мистецтвознавства, доцент **Рибалко Світлана Борисівна**, Харківська державна академія дизайну та мистецтв, завідувач кафедри теорії і історії мистецтв

Провідна установа – Національна музична академія України ім. П.І. Чайковського, кафедра теорії та історії культури, м. Київ

Захист відбудеться “ 12 ” січня 2005 р.
о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.807.01 Харківської державної академії культури за адресою: 61003, м. Харків, Бурсацький спуск, 4.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківської державної академії культури за адресою: 61003, м. Харків, Бурсацький спуск, 4.

Автореферат розісланий “ 10 ” грудня 2004 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Лошков Ю.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Докорінні зміни, що відбувалися в Україні в ХХ ст., привернули увагу суспільства насамперед до економічних, політичних та соціальних проблем, що певною мірою призвело до нехтування цінностями духовної культури, зокрема образотворчого мистецтва. Але, навіть в період значних катаклізмів у суспільно-політичному житті, ХХ ст. увійшло в духовну національну скарбницю з помітними і вагомими здобутками українських митців, процесами їх визнання у світі. В роки незалежності українське мистецтво збагатилося за рахунок повернення з забуття доробку багатьох талановитих митців насамперед завдяки реабілітації і визнанню творчості нонконформістів та привернення уваги до творчого доробку співвітчизників за кордоном, що привело до диференціації цінностей та окресленню нових культурологічних пріоритетів.

Динаміка та зміст трансформацій у культурно-мистецькій сфері поступово спричинили виділення двох основних, полярно-протилежних напрямів, що зазнавали жорсткої стагнації під час посиленого контролю за розвитком мистецтва за радянських часів. Перший напрям пов'язаний із всебічним переосмисленням та відродженням народних традицій, "реставрацією" численних складових історії українського мистецтва, пошуком національного підґрунтя для його розвитку в сучасних умовах. Виникнення другого визначила насамперед швидка реактивація раніше заборонених мистецьких течій, методів і форм виразу, прагнення до пізнання та адаптації актуальних подій, які відбувалися у сучасному світовому мистецтві.

Для адекватного визначення об'єкту і предмету дослідження автор використовує дефініцію "візуальне мистецтво", що дає можливість зробити порівняльний аналіз процесів, які відбувалися в Україні, з низкою явищ у світовому культурно-мистецькому середовищі. Адже авангардні пошуки початку ХХ ст. характеризувалися наприкінці століття їх продовженням та проникненням у культурно-мистецьку сферу засобів театрального, кіно-, фотомистецтва, просторово-візуальних факторів тощо.

Вирішення актуальних для українського мистецтва проблем збіглося з знаменним для історії людства з'явом тисячоліть, а тому значною мірою синхронізувалося з потребою певних теоретичних підсумків у розрізі глобальних світових процесів розвитку мистецтва. Актуальність дослідження культурологічних аспектів художньо-

стильової еволюції візуального мистецтва України в період ХХ – початку ХХІ ст. зумовлена і тим, що при всій своїй науковій і практичній значимості вона і донині залишається недостатньо вивченою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою досліджень проблем історії культури та мистецтва, що здійснює Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України (“Сучасне мистецтво”, державний реєстраційний номер 1040003944).

Мета і завдання дослідження. З урахуванням актуальності та багатогранності проблематики мета роботи – теоретичне осмислення комплексу явищ, які відбувалися в Україні у сфері візуального мистецтва у ХХ – початку ХХІ ст., та виявлення культурологічних аспектів їх художньо-стильової еволюції.

Відповідно до поставленої мети основними завданнями дослідження є:

- вивчити здобутки українського авангарду на початку ХХ ст. та дослідити трансформації, що відбувалися в українському мистецтві за часів тоталітаризму;
- виділити роль художників-нонконформістів у принциповому відстоюванні і збереженні засад вільної творчості;
- проаналізувати процеси, які відбувалися у сфері візуального мистецтва у “перехідний період” другої половини 1980-х – початку 1990-х рр.;
- виявити основні тенденції і напрями розвитку візуального мистецтва в Україні в роки незалежності;
- провести порівняльний аналіз процесів, які відбуваються в сучасному українському мистецтві, та явищ, що домінують у мистецькому середовищі Заходу;
- показати найвагоміші здобутки сучасного українського візуального мистецтва та окреслити творчі можливості його репрезентації на світових мистецьких форумах;
- дослідити культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва у ХХ – початку ХХІ ст.

Об'єкт дослідження – візуальне мистецтво України у ХХ – початку ХХІ ст., найхарактерніші культурно-мистецькі явища і події цього періоду, творчі особистості та їхній доробок.

Предмет дослідження – характерні тенденції і течії, культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва

України ХХ – початку ХХІ ст.

Методи дослідження. При визначенні принципів і методів історико-культурологічного дослідження автор орієнтувався на комплексний науковий підхід. Відповідно до поставлених завдань у дисертації було застосовано спеціально-історичні, культурологічні і мистецтвознавчі підходи та методи вивчення культурно-історичного процесу, а саме:

- хронологічний аналіз і синтез – для зіставлення та узагальнення джерельних матеріалів провідних мистецьких шкіл і напрямів ХХ – ХХІ ст.;
- системний метод – для аналізу культурологічних аспектів художньо-стильової еволюції візуального мистецтва;
- історичний – у реконструкції трансформаційних процесів в українській художній культурі ХХ – початку ХХІ ст.;
- компаративний – у порівняльному аналізі мистецьких та культуротворчих процесів;
- мистецтвознавчий – для вивчення художніх напрямів і шкіл та окремих художніх творів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- уперше охарактеризовані та проаналізовані культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва України;
- уперше реалізована причинно-наслідкова проекція явищ, які відбувалися у культурі та мистецтві в ХХ – на початку ХХІ ст.;
- уперше проведено порівняльний культурологічний аналіз суперечливих мистецьких подій, які відбувалися в Україні у сфері візуального мистецтва в роки незалежності, та процесів розвитку сучасного світового мистецтва;
- набуло подальшого розвитку дослідження репрезентації сучасних здобутків українського мистецтва в глобально-цивілізаційному культурологічному просторі.

Практичне значення роботи полягає в тому, що основні її висновки і теоретичні положення можуть бути фактографічною та теоретичною базою для створення відповідних розділів в наукових та навчально-методичних виданнях з історії українського мистецтва та культурології. Отримані результати можуть використовуватися для викладання курсу теорії та історії світової та вітчизняної культури, культурологічних та мистецтвознавчих спецкурсів у вищих навчаль-

них закладах. Результати роботи можуть бути використані в практичній образотворчій виставковій діяльності, зокрема у галузі візуального мистецтва. Поширення даних дисертаційного дослідження в іноземних наукових культурологічних виданнях сприятиме визнанню українського візуального мистецтва на світовому рівні.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження апробовані у виступах на загальних зборах і секційних засіданнях Академії мистецтв України (АМУ) та Національної спілки художників України. Серед них: доповідь на VII сесії АМУ “Візуальні мистецтва та необхідність їх системного наукового дослідження” (17 квітня 2003 р.); на VIII сесії АМУ “Сучасне мистецтво як каталізатор процесу інтеграції України в світову культуру” (23-24 липня 2004 р.).

Апробація основних положень дисертації провадилася в Києві під час всеукраїнських та міжнародних мистецьких акцій, виставок, конференцій, організатором та співорганізатором яких був дисертант, а саме: “Трієнале живопису” (1998, 2001), “Трієнале графіки” (1997, 2000), “Трієнале скульптури” (1999, 2000); виставки сучасного мистецтва “Нові спрямування” (2000, 2002) та ін.

Результати дослідження були оприлюднені на численних персональних виставках, репрезентованих у великих містах України та за її межами, а також у групових виставках, які представляли сучасне українське мистецтво України за кордоном. Серед них: виставки у м. Ліль (Франція), 1999; м. Цинцинаті (США), 1998; м. Денвер (США), 2003; м. Хельсинки (Фінляндія), 2004; презентація комплексного мультимедійного візуального авторського проекту “Жорна часу”, який представляв сучасне мистецтво України на 50-ому Венеційському бієнале у 2003 р.

Публікації. Основні результати дослідження викладено у 17 статтях, 9 із яких опубліковано у фахових.

Структура роботи зумовлена її метою і дослідницькими завданнями. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (разом 159 сторінок), списку використаних джерел (254 позиції) та додатку. Додаток містить 139 сторінки ілюстрацій та їх перелік.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, сформульовано мету та завдання, викладено методи дослідження, охарактеризовано наукову новизну та практичне значення роботи.

Перший розділ. “Джерела та методика дослідження” складається із двох підрозділів і містить характеристику методологічних засад дослідження та аналіз його джерельної бази.

У підрозділі 1.1. “Аналіз джерельної бази” виокремлено та проаналізовано коло наукових мистецтвознавчих та культурологічних праць, в яких в тій чи іншій мірі автори торкаються питань розвитку культурологічних аспектів художньо-стильової еволюції візуального мистецтва України. Своєрідною методологічною основою для дослідження стали праці відомих в Україні культурологів-мистецтвознавців (О.В. Шило, І.М. Дзюба, Ю.В. Павленко, М.В. Попович, В.М. Шейко, В.Й. Кравець, С.Б. Рибалко та ін.). В цілому ж використані джерела можна умовно класифікувати на декілька груп.

Першу групу складають статті у періодичних виданнях і фундаментальних, програмно підготовлених каталогах, які супроводжували показ за кордоном кращих зразків українського авангарду початку ХХ ст. Їхні автори (Н. Асеева, Ю. Бірюльов, І. Боднар-Терещенко, Д. Горбачов, І. Горбачова, Л. Ковальська, Г. Склярєнко та ін.) послідовно реалізовували надзвичайно важливу та актуальну сьогодні мету – утвердження самого поняття українського авангарду та його всебічну реабілітацію. Крім того, певне значення мають видання радянських часів, що “розвінчують” течії західного мистецтва початку ХХ ст. Загальна ознака цих праць – стандартна схема критики, що, як правило, не пов’язана з глибоким аналізом.

Друга група джерел об’єднує публікації, присвячені функціонуванню мистецтва в часи тоталітаризму (М.В. Воронов, Я.П. Запаско, В.А. Овсійчук, О.О. Чарновський, В. Розумний та ін.). Найчисленнішу підгрупу становлять радянські видання. Але згадані публікації обминають не лише творчість художників-нонконформістів, а й багатьох митців інших течій.

Новий, аналітичний погляд на проблеми існування мистецтва в умовах радянської влади демонструють роботи кінця ХХ – початку ХХІ ст. Особливий інтерес представляють праці російських авторів, які досить детально досліджують природу мистецьких явищ (М. Алленов, В. Ванслов, І. Голомшток, Б. Гройс, Л. Зингер, В.В. Манін, В.С. Манін, Ю. Маркін, Н.С. Степанян та ін.).

Третя група містить публікації, які вийшли за кордоном – в середовищі української еміграції в Європі та США. У них увійшли

спогади очевидців, цінні історичні факти, забуті імена художників, мистецтвознавців, діячів культури і мистецтва (С. Гординський, Д. Зельська–Даревич, М. Мудрак, Д. Нітчан та ін.).

Велику цінність становлять роботи вітчизняних і закордонних авторів, надруковані в останні роки і присвячені найновішим тенденціям розвитку українського мистецтва. Прикметною їх ознакою є сміливий, дискусійний характер. Вони дають змогу зробити більш детальний аналіз візуального мистецтва, адаптації його нових форм та провести порівняльний аналіз українських та загальносвітових мистецьких процесів ХХ – початку ХХІ ст. (О. Голубець, Т. Павлова, В. Бурлака, О. Клименко, О. Лосик, Н. Пригодич, О. Роготченко, О. Соловійов, О. Титаренко та ін.).

Обрана тема безпосередньо пов'язана з сучасністю. Тому в процесі дослідження вивчення літературних джерел доповнювалося аналізом результатів безпосередньої участі автора дисертації у мистецьких та культурологічних вітчизняних та закордонних процесах, його спілкування з художниками і мистецтвознавцями.

В цілому ж аналіз літературних джерел дозволив зробити висновки про недостатню кількість ґрунтовних наукових праць, які висвітлюють еволюцію розвитку українського мистецтва в ХХ – початку ХХІ ст. Надзвичайна активність, властива художникам у цей період, не знайшла наукової оцінки у працях істориків, критиків і теоретиків культури та мистецтва, що також зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

У підрозділі 1.2. *“Методика дослідження”* викладено основні принципи, що покладені в основу його організації, обґрунтовано доцільність застосування використаних методів. Головними при написанні дисертації були принципи системності та історизму, реалізовані на основі осмислення і послідовного аналізу фактологічного матеріалу. Суперечливі шляхи розвитку українського мистецтва ХХ ст. розглядаються у контексті широкого історичного розрізу: з одного боку, – на основі їх проекції на загальний багатовіковий досвід розвитку української культури і мистецтва, з іншого, – в аспекті актуальних національних інтересів і пріоритетів сучасності. Крім того, в роботі використано принцип порівняльного аналізу. Сучасні проблеми українського мистецтва вивчаються як в їх тісному зв'язку з тенденціями розвитку мистецтва в країнах близького зарубіжжя, так і з урахуванням головних, актуальних тенденцій розвитку світового мистецтва.

Важливе місце в роботі посідає метод мистецтвознавчого ана-

лізу як художніх творів, так і доробку окремих українських художників, зокрема нонконформістів і сучасних митців, творчі уподобання яких формувалися у динамічний і суперечливий посттоталітарний період. Такий підхід дозволив окреслити міру важливості низки явищ: несподіваної реактивації авангардних уподобань початку ХХ століття, появу “нової кон’юнктури”, найновіших постмодерністських течій, візуального мистецтва України в роки незалежності.

Другий розділ. “Трансформація авангарду і культурно-мистецького середовища в Україні в ХХ ст.” складається з двох підрозділів, які висвітлюють еволюцію українського мистецтва з його початку і до середини 80-х рр. ХХ ст.

У підрозділі 2.1. “Мистецькі течії та авангард першої третини ХХ ст.” вказується, що в авангардному мистецтві початку ХХ ст. можна простежити характерну загальну рівномірність напруги “мистецького поля”, відсутність принципових відмінностей між заходом і сходом Європи. Показано, що в мистецьких процесах українські митці брали активну участь. Цьому сприяло зокрема відкриття у Києві Української академії мистецтв (грудень 1917 р.), яка стала першим за багатомісячну історію українським вищим навчальним закладом мистецького профілю і збирала унікальний педагогічний колектив.

Певну роль у цьому процесі відіграли численні міжнародні творчі конкурси, зокрема архітектурні, в яких брали участь як майстри України та СРСР, так і закордонні митці (Л. Корбюзьє, В. Гропіус та ін.).

Проведений у дисертації аналіз культурно-мистецького середовища засвідчив, що вагомою причиною небувалої активності українських митців у першій третині ХХ ст. була співзвучність революційних ідей ідеям авангарду. Основоположні принципи супрематизму, футуризму чи конструктивізму на перших порах активно протиставлялися радянськими ідеологами салонному мистецтву буржуазного суспільства. У 1920-і рр. ідеї авангарду в Україні органічно поєдналися з активно впроваджуваною і широко популяризованою політикою українізації. При цьому в дослідженні вказано, що зміна різноманіття мистецького середовища тотальним впровадженням “єдиного творчого методу” (1932 р.) і об’єднання митців в єдиних осередках негативно вплинуло на процес художньо-стильової еволюції мистецтва.

У час, коли в Радянській Україні офіційна влада вже могла

констатувати “наведення порядку”, недосяжною для сталінського режиму залишалася Західна Україна. До 1939 р. у Галичині відбувалися важливі для майбутнього усього українського мистецтва події. Сюди зі сходу емігрувала значна кількість видатних художників і мистецтвознавців. Вони активно включилися в художнє життя і стали його організаторами. Серед численних мистецьких угруповань виділяється Асоціація незалежних українських митців (АНУМ) (1931-1939 рр.). Її беззмінним лідером був виходець із Східної України – П.Ковжун. Її діяльність багато в чому була співзвучною ліквідованій східноукраїнській Асоціації революційного мистецтва України (АРМУ).

В цілому в підрозділі показано, як мистецькі течії та авангард першої третини ХХ ст. готували підґрунтя для подальшої художньо-стильової еволюції мистецтва.

У підрозділі 2.2. *“Еволюція культурно-мистецького середовища в роки тоталітаризму”* досліджуються процеси культурологічної трансформації мистецтва.

Підкреслюється, що соцреалізм не був винятковим явищем, а мав аналоги і в деяких європейських країнах, де почали формуватися тоталітарні режими. Його впровадження відбувалося у специфічній обстановці, яку визначали дві виразно поляризовані позиції. З одного боку, період революційного нігілізму мав “розчистити шлях” поступального руху у напрямі від “шкідливих” дореволюційних нашарувань минулого. З іншого, відбувався зовні немов би й непомітний, завуальований поворот до них. Одним із найфатальніших наслідків впровадження соцреалізму була розпочата сталінським режимом агресивна профанація сфер творчої діяльності, яка заперечувала іманентну природу мистецтва. Її серцевину творила насамперед офіційно задекларована владними структурами вимога “народності”. У поєднанні з “партійністю” вона вела до практичної втрати художниками власної індивідуальності, необхідності творення стереотипних “типових” образів.

На підґрунті художньо-літературних джерел показано, що період “відлиги” у сферах культури і мистецтва породив рух “шістдесятників”. Саме в цей час активно формувалися сміливі думки і безкомпромісні погляди художників-нонконформістів. Переміни торкнулися насамперед архітектури, меншою мірою монументальної скульптури і живопису. У сфері станкової образотворчості вони найбільш характерно виявилися у появі так званого “суворого стилю”.

Швидкого розвитку набули різновиди декоративно-прикладного мистецтва. Пом'якшення режиму "залізної завіси" сприяло надзвичайно важливому для подальших подій відродженню культурологічних контактів із навколишнім світом.

Показано, що в період, коли суспільство "розвиненого соціалізму" вступає у застійну фазу, деградація та апатія охоплюють процеси розвитку культури та мистецтва. Художники змушені були вишукувати можливості для подальшого творчого процесу. Саме це і сприяло еволюції культурно-мистецьких течій в напрямі нонконформізму.

Третій розділ "Мистецько-культурологічні аспекти еволюції нонконформізму в другій половині ХХ ст." складається з двох підрозділів, в яких розглядається діяльність нонконформістів та еволюція мистецьких течій напередодні та після падіння тоталітаризму.

У підрозділі 3.1 "Еволюція нонконформізму і тенденції розвитку світового мистецтва" вказується, що в ситуації перманентного ідеологічного пресингу, цілком закономірною була поява різних форм протесту. Їх вияв, який передбачав принципову незгоду художника з примусово нав'язуваними ідеологічними "шорами", прийнято окреслювати поняттям "нонконформізм".

В подальшому, коли ідеологічний контроль стає більш загостреним і прихованим, влада робить все можливе, щоб українські художники і надалі були "надійно" ізольовані від безкінечного розмаїття постмодерністських течій, започаткованих поп-артом і концептуалізмом. За межами тотального впливу соцреалізму спостерігаються активні процеси взаємопроникнення різних видів творчої діяльності, поширюються інсталяція, перформенс, відео-арт, інвайронмент. На цьому тлі завдяки діяльності митців-нонконформістів зберігається невидимий для ідеологів, життєтворний зв'язок, своєрідний місток, який не дає потрапити українському мистецтву у "мертву" зону остаточної ізоляції. Нонконформізм немов би акумулює скриту потенційну енергію, постійне і цілком природне прагнення сфер мистецької діяльності до творчої свободи.

У підрозділі 3.2 "Роль нонконформізму у збереженні засад вільної творчості та вихованні покоління молодих митців" аналізується значення нонконформізму як основи відносно вільної мистецької діяльності в Радянській Україні.

Доведено, що найпотужніші осередки нонконформізму сформувалися у традиційно важливих мистецьких центрах України.

місцях найбільшої інтенсивності і концентрації потужних мистецьких сил: Києві, Одесі, Львові, Харкові. Нонконформістський рух у кожному з названих міст виявляє свою специфіку і низку яскравих представників. У Києві, який був оплотом ідеологічних настанов, це художники: А. Горська, Г. Гавриленко, А. Лимарев, Ф. Тетянич, Я. Левич, В. Зарецький, І. Марчук, О. Дубовик та ін. В Одесі це – В. Стрельников, О. Ануфрієв, Л. Ястреб, В. Маринюк і В. Басанець та ін.

На відміну від інших мистецьких центрів ідеї соцреалізму у Львові не набули такого поширення серед місцевих художників. У справі гуртування творчої молоді на неофіційному рівні виділяються насамперед постаті Р.Сельського і К.Звіринського. Учнями нелегальної підпільної “школи” К.Звіринського були митці, доробок яких творить вагому складову сучасного українського мистецтва, – А.Бокотей, О.Мінько, Р.Петрук, З.Флінта та ін. Характерним проявом нонконформізму у Львові слід вважати масову “втечу” художників у сферу декоративно-прикладного мистецтва. Відмінні від інших мистецьких осередків прояви нонконформізму демонструє Харків. У зв’язку з тим, що офіційне мистецьке середовище майже до кінця 80-х рр. ХХ ст. перебувало під пильним наглядом керівництва місцевого відділення Спілки художників, сфери образотворчого мистецтва виявляли очевидні ознаки застою. Хоча слід зауважити, що до кінця 1960-х рр. в Художньому інституті викладав Василь Єрмілов, виключений зі Спілки художників (СХ), продовжував роботу Борис Косарів. Існували осередки молодих художників навколо таких постатей, як В. Ленчін і В. Куликов. В режимі суворого контролю прорив відбувся у сфері, організаційно невіддільній структурам СХ, – художній фотографії. До цього виду творчості причетні чимало відомих нині в Україні й далеко за її межами фахівців. Серед них виділяється постать Б. Михайлова, в творчості якого домінує постійна внутрішня боротьба з синдромами посттоталітаризму, рудиментами, які знаходяться глибоко у підсвідомості людини. При цьому констатується, що ретельне і всебічне вивчення їхнього доробку, повноцінне повернення на сторінки історії українського мистецтва як унікального явища, є все ще справою майбутнього.

Четвертий розділ. “Еволюція візуального мистецтва України в роки незалежності” містить три підрозділи, в яких аналізується характеристика трансформації українського візуального мистецтва наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

У підрозділі 4.1 "Подолання наслідків соцреалізму і процеси самоідентифікації в культурно-мистецькому середовищі" досліджуються проблеми пошуку самоідентифікації українських митців за умов відкриття широкого розмаїття форм сучасного світового мистецтва.

На основі різноманітного матеріалу доводиться, що з кінця 1980-х рр. на загальну ситуацію у сфері культури і мистецтва водночас впливають декілька важливих чинників: а) розвал системи ідеологічного контролю і швидке падіння пріоритетів "єдиного творчого методу" – соцреалізму; б) виразно прогресуючий пошук історичного національного підґрунтя на противагу насадженому раніше інтернаціоналізмові; в) відкриття безкінечного розмаїття форм сучасного світового мистецтва. Українським художникам доводиться немов би водночас рухатися у протилежних часових вимірах. Доведено, що процес подолання наслідків тривалого панування соцреалізму відбувався паралельно з пошуком та реактивацією національного підґрунтя для ефективного розвитку української культури і мистецтва в нових умовах. Перехрещення цих процесів призвело до негативних явищ, які означилися як "нова кон'юнктура".

Дуже швидко міста України охопила хвиля відновлення мистецьких об'єднань. Були створені: "Хоругва" (Тернопіль, 1990), "Живописний заповідник" (Київ, 1992), "Човен" (Одеса, 1992), "Літера А" (Харків, 1992), Сумська філія "Малевич-Центру" (Суми, 1992), "Дзига" (Львів, 1993), "Джерело" (Шостка, 1994), "Плоский рів" (Хмельницький, 1995) і багато ін. Дослідження дало змогу довести, що ближче до середини 1990-х рр. безперечне лідерство в організації головних культурно-мистецьких подій посідає Київ. Столиця стає місцем проведення Міжнародних артфестивалів, найбільший серед яких відбувся у червні 1998 р. Під час проведення останнього розпочалася реалізація широкомасштабного проекту "Мистецтво України ХХ століття". Звертається увага на ще одну характерну ознаку процесів національного відродження – повернення тих засад діяльності у сферах культури і мистецтва, які були перервані з приходом тоталітарного режиму, а також імен художників, незаслужено забутих і витіснених із історії українського мистецтва. Серед інших виділяємо широкомасштабні виставки "Дух України. 500-річчя малярства" (1991) та "Феномен українського авангарду 1910-1935" (1996).

У підрозділі 4.2 "Реактивація модерністських культурно-мистецьких течій" проведено аналіз процесів відродження минулих

традицій модернізму в сучасному українському художньому мистецтві. Показано, що у принциповій переорієнтації мистецького середовища важливу роль відіграли виставки авангардного характеру, які, з одного боку, повертали колись утрачені, офіційно заборонені модерністичні мистецькі течії, а, з іншого, популяризували не знані досі постмодерністські форми сучасного мистецтва. Однією із складових повернення до проблем сучасного мистецтва був парадоксальний процес, який умовно можна назвати повторною легалізацією чи “запізнілою” реактивацією ідей авангарду початку ХХ ст. Причини реактивації абстракціонізму та експресіонізму були різними. Абстракціонізм набув широкої популярності швидше як вияв крайнього протиставлення, принципової протидії офіційному мистецтву нещодавно минулої радянської доби. Популярність експресіонізму мала значно “еволюційніший” вияв, стала закономірним явищем перехідного періоду.

Підрозділ 4.3 “Еволюція постмодернізму і візуального українського мистецтва у загальносвітовому просторі” присвячений проблемам поширення та втілення ідей постмодернізму у сучасному українському художньому мистецтві, яке почало репрезентувати себе на світовому рівні.

Доведено, що головною відмінною ознакою процесів адаптації постмодернізму в Україні стало те, що вони поширилися лише з кінця 1980-х рр., саме тоді, коли у західному світі спостерігалася подальша еволюція мистецтва, яка свого часу змінила “вичерпані” течії авангарду. Радикальний у своїй основі постмодерністський еkleктизм збігався з еkleктичністю навколишнього життя, повсякденного оточення, в якому змушений був перебувати художник. Характерною ознакою перших років досліджуваного періоду є практично безроздільне домінування живопису серед інших мистецьких форм. “Картинна” форма художнього мислення за інерцією тривалі десятиліття виконувала роль своєрідного еквіваленту “справжнього”, звичного для сприйняття мистецького твору. Метаморфози постмодерністського малярства передбачали значні зміни у сфері естетичних уявлень. У багатьох випадках звучання мистецького твору практично виходило за межі звичних естетичних категорій краси. Подібні явища свідчили про репрезентацію візуального мистецтва в Україні. При цьому декоративно-ужиткове мистецтво, яке у 1970-х – 1980-х рр. значною мірою перейняло на себе функцію збереження засад вільної образотворчості, втратило передові позиції. З іншого боку, спостерігався прорив у сфе-

рах малярства, так звана “нова хвиля”, окреслений деякими критиками як українське “постмодерністське необароко”. У порівнянні з барочним “буянням” попередніх років художнє мистецтво стає значно стриманішим і починає досить холодно, лапідарними засобами, відтворювати окремі об’єкти, застосовує кіно-, фотографічні та сценічні елементи, оперує словом. Екстремальність нових поглядів виявлялася не лише у застосуванні незвичних форм творів, але у самому способі їх експонування, в загальній організації експозиційної площі (про що яскраво засвідчила виставка “Простір культурної революції”, 1994 р.). Вировадження нових мистецьких і передусім візуальних форм було тісно пов’язане з явищем, яке можна окреслити поняттям “акціонізму”. Реалізація мистецької ідеї в цьому разі безпосередньо поєднувалася з дією, запровадженням своєрідного “четвертого” часового виміру. Проте “акціонізм” не набув значної популярності в Україні і проявив себе лише окремими оригінальними явищами. Нові тенденції виявилися в експериментах, які відбувалися у сфері іншого цілком нового для українських митців явища – ленд-арту. Результатом суперечливих, але надзвичайно активних і плідних пошуків кінця ХХ – початку ХХІ ст. стало розширення міжнародних зв’язків сучасного візуального українського мистецтва.

Висновки

Проведене дослідження процесів, які відбувалися в українському мистецтві у ХХ – на початку ХХІ ст., дозволило проаналізувати культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва України.

Отримані результати сприяли досягненню мети дисертаційного дослідження та вирішенню його завдань, що дало змогу сформулювати такі висновки.

Вагомі здобутки українського авангарду на початку ХХ ст. яскраво засвідчують повноцінність та ефективність креативного функціонування, заслужений високий авторитет українських художників у європейському мистецькому середовищі. На початку свого виникнення авангардні ідеї цілком органічно влилися у вир революційних подій, у складному переплетенні численних мистецьких течій відбувався наполегливий пошук шляхів розвитку національного мистецтва. Тотальне запровадження методу соціалістичного реалізму та об’єднання в Україні мистецьких організацій, фізичне знищення та репресії проти представників

творчої інтелігенції призвели до відчутних втрат українського мистецтва.

2. Нонконформізм як цілком закономірне явище був викликаний кардинальними суспільно-політичними трансформаціями та примусовими деформаціями основоположних, усталених у мистецьких сферах понять. Однією із найголовніших заслуг художників-нонконформістів було виховання в нелегальних умовах нових поколінь творчої молоді, залучення їх до осмислення розвитку світового мистецтва поза межами тоталітарної системи.

3. Аналіз процесів, які відбувалися у сфері візуального мистецтва у “перехідний період” другої половини 1980-х – початку 1990-х рр., дає можливість виділити низку суперечливих, а в окремих випадках і протилежних явищ, властивих саме для місцевої, цілком специфічної ситуації. Так, своєрідним феноменом, якому практично немає аналогів у світі, стало повернення наприкінці ХХ ст. значної частини українських митців до авангардних форм і засобів виразу початку століття. Реактивація авангарду відіграла важливу “амортизуючу” роль між переходом суспільного мислення від офіційно насадженого соцреалізму до постмодернізму.

4. Значну дезорієнтацію у мистецьке середовище внесло поспішне руйнування традиційних і “поверхневе” засвоєння нових постмодерністичних форм і течій, на зразок так званої “ нової фігуративності”, перформенсу, інсталяції, відео-арту, ланд-арту, інвайронменту тощо. Цілком очевидно, що принципи постмодерністського мислення і образотворення вимагали певного часу для їх адаптації.

5. Наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. у сфері розвитку візуального мистецтва в Україні спостерігаються певні суперечливі трансформаційні тенденції. Так, з одного боку, помітним є потяг до популярних мультимедійних засобів, їх наростаючого сингезу та ефективного взаємопроникнення у процесі втілення конкретних творчих задумів, а, з іншого, спроба зберегти національні особливості мистецтва.

6. Порівняння швидкозмінних процесів, притаманних сучасному українському мистецтву, з явищами, які сьогодні відбуваються на Заході, свідчить, що сучасне візуальне мистецтво України, на тлі пануючих донедавна на заході пріоритетів раціоналізму, соціологізму, техніцизму чи мінімалізму, має своєрідні переваги завдяки національним традиціям, емоційному і духовному підґрунтю. Сьогодні не існує

нагальної потреби форсувати процеси еволюції сучасних візуальних мистецтв у напрямі домінування західного вектору. Досвід, набутий від західних колег, необхідно адаптувати, постійно аналізуючи його, а, в кінцевому результаті, – використовувати лише те, що для нас є дійсно необхідним. Лише за умов збереження певної національної специфіки, яка базується на традиціях і високих здобутках минулого, українське мистецтво може представляти значний інтерес у світі.

7. Початок ХХІ ст. є періодом здобування українськими майстрами візуального мистецтва позицій, втрачених на початку ХХ ст. Найяскравішим підтвердженням цього є їх творчі здобутки, представлені на численних персональних і групових виставках, а особливо на престижних мистецьких форумах світового рівня. Найвищі здобутки українського мистецтва сьогодні фіксують проекти, представлені Україною на останніх міжнародних Бієнале у Венеції, Сан-Паулу та ін.

8. В цілому слід зауважити, що дисертаційне дослідження було обумовлено логікою культурно-мистецької художньо-стильової еволюції ХХ ст. Початок століття відзначився авангардними пошуками в мистецтві, експериментами, в яких виразно простежується відхід від реальності у бік візуально-просторових характеристик. У подальшому цей процес доповнився проникненням у культурно-мистецьку сферу засобів фотографії і кінематографу, застосуванням митцями новітніх форм, здатність мистецтва залучати просторово-візуальний, просторово-часовий фактори. Митці вже не прагнуть імітувати і переоцінювати явища оточуючого культурологічного середовища, а дедалі більше оперують знаками та символами. Усталені культурно-мистецькі традиції в ХХ ст. почали поступатись новим художньо-стильовим явищам. Так, футуристи у живописі та скульптурі захоплювалися передачею руху, динаміки і створеними людиною формами. Кубізм надає перевагу концепції над художньою досконалістю, що було передумовою появи в кінці століття такого напрямку, як концептуалізм. З іншого боку, конструктивізм розглядає мистецтво за законами проектування, тому критикує зображувальну конкретику та традиції станкового живопису.

Таким чином, трансформація авангарду та культурно-мистецького середовища в Україні в ХХ ст., мистецько-культурологічні аспекти еволюції нонконформізму в середині – другій половині ХХ ст. привели до формування сучасного візуального мис-

тецтва України в роки незалежності та його входження у загально-світовий культурно-мистецький процес.

Основні положення дисертації опубліковані у працях:

1. На переломі // *Образотворче мистецтво*. – 1988. – № 2. – С.1
2. Проникнення в тасмницю вічності // *Образотворче мистецтво*. – 1994. – № 2. – С. 23–25.
3. Мистецтво схоже на космічну галузь за величиною внеску у світову цивілізацію // *Українська культура*. – 1997. – № 6. – С. 15-17.
4. Сучасне українське образотворче мистецтво // *Мистецькі обрії* – 98. – К.: ВВП “Компас”, 1999. – С. 32–37.
5. Венеціанське бієнале і проблеми сучасного мистецтва України // *Вісн. Львів. акад. мистецтв*. – Л., 2003. – Вип.14. – С. 88–97.
6. Millstones of Time // *Faster than History. Contemporary Perspectives on the Future of Art in the Baltic Countries, Finland and Russia*. – 2004. – Helsinki: “KIASMA”. – P. 209–216.
7. Особливості розвитку візуальних мистецтв в Україні періоду 1990-х рр. // *Культура України: Зб. наук. пр.* – Х.: ХДАК, 2004. – Вип. 14: Мистецтвознавство. Філософія. – С. 76–81.
8. Нонконформізм: погляд сьогодення // *Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв*. – Х.: ХДАДІМ, 2004. – Вип.7: Мистецтвознавство. Архітектура. – С. 83–88.
9. Проблеми кіно і синтезу пластичних мистецтв та завдання Академії // *Мистецькі обрії* 2003: Альманах: Науково-теоретичні праці та публіцистика / *Академія мистецтв України*. – К.: КНВМП “СИМВОЛ-Г”, 2004. – С. 367–372.
10. Сучасне мистецтво в контексті Венеціанського бієнале / В.Д. Сидоренко // *Дизайн–освіта 2004: теорія, практика та перспективи розвитку: Всеукр. наук. конф., м. Харків, 22–23 квіт. 2004 р.*: Зб. матеріалів / *Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв*. – Х., 2004. – Ч. 1. – С. 29–31.
11. Академічна освіта і сучасне мистецтво (з практичного досвіду проекту на Венеціанському бієнале) / В.Д. Сидоренко // *Дизайн–освіта 2004: теорія, практика та перспективи розвитку: Всеукр. наук. конф., м. Харків, 22–23 квіт. 2004 р.*: Зб. матеріалів / *Харк. держ. акад. дизайну і мистецтв*. – Х., 2004. – Ч. 1. – С. 32–35.
12. Всеукраїнське трієнале “Графіка -97”. – К.: Оранта, 1997.

– С. 5.

13. Я народився в передгір'ях Тянь-Шаню... Аральський цикл. – К.: ДВ СХУ. – 1998. – С.1–2.

14. Всеукраїнське трієнале “Живопис – 98”. – К.: PC World Ukraine, –1998. – С. 5.

15. Всеукраїнське трієнале “Живопис – 98” // Образотворче мистецтво. – 1999. – № 3–4. – С. 18.

16. Всеукраїнське трієнале “Скульптура–99”. – К.: PC World Ukraine, 1999 – С. 5.

17. Сучасна художня ситуація в Україні // Мистецтво України. – К.: “Бліц-Принт”, 2002. — С. 6–8.

18. Жорна часу. Український проект на 50-му бієнале сучасного мистецтва. – К., 2003. — С. 5–7.

19. Венеціанское биеннале // А.С.С. – 2003. – № 5. – С.82–87.

АНОТАЦІЯ

Сидоренко В.Д. Культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва України (XX – початок XXI ст.). - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 – Теорія та історія культури. – Харківська державна академія культури. – Харків, 2004.

У дисертації системно аналізуються культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва України XX – початку XXI ст. Вперше реалізується трансчасова причинно-наслідкова проекція феноменів мистецтва початку і середини XX ст. на його останні десятиліття. Наведено результати культурологічного аналізу суперечливих подій у сфері візуального мистецтва, що відбулися в Україні в роки незалежності. Здійснено порівняльний аналіз подій у мистецтві України і процесів розвитку світового мистецтва. Показана необхідність репрезентації сучасного українського художнього мистецтва на світовому рівні та процес її реалізації.

Доведено, що поява нонконформізму в Україні є закономірним явщем, зумовленим кардинальними суспільними трансформаціями та примусовими деформаціями основоположних, здавна усталених мистецьких понять.

Особлива увага приділяється трансформаційним тенденціям у візуальних мистецтвах України у завершальній фазі XX ст. та на

початку ХХІ ст.

Ключові слова: культура, культурологія, художньо-стильова еволюція, авангардизм, нонконформізм, постмодернізм, візуальне мистецтво, художня творчість.

АННОТАЦІЯ

Сидоренко В.Д. Культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва України (ХХ – початок ХХІ ст.). – Рукопис.

Дисертація на соискание ученої ступені кандидата мистецтвознавства по спеціальності 17.00.01 – Теорія і історія мистецтва. – Харківська державна академія культури. – Харків, 2004.

В дисертації системно аналізуються культурологічні аспекти художньо-стильової еволюції візуального мистецтва України в ХХ – початок ХХІ ст. Вперше реалізується трансвременна причинно-слідствена проекція феноменів мистецтва початку і середини ХХ ст. на його останні десятиліття. Представлені результати культурологічного аналізу протирічливих подій в сфері візуального мистецтва, що відбулися в Україні в роки незалежності. Здійснено порівняльний аналіз подій, що відбулися в мистецтві України, і процесів розвитку світового мистецтва. Доведено необхідність репрезентації сучасного українського художнього мистецтва на світовому рівні і процес її реалізації.

В дослідженні показано, що досягнення українського авангарду в початку ХХ ст. яскраво демонструють повноцінність і ефективність креативного функціонування, заслужений авторитет українських художників в європейській художній середовищі.

Доказується, що нонконформізм як цілком закономірне явище був викликаний кардинальними суспільно-політичними трансформаціями і примусовими деформаціями основопологаючих, від давніх часів закріплених в художніх сферах понять. Завдяки принциповій позиції і самоотверженій багаторічній діяльності художників-нонконформістів українське мистецтво довгий час зберігало характеристики вільного творчості, потужну потенціальну енергію для його відродження після падіння тоталітарного режиму. Однією з головних заслуг художників-нонконформістів було виникнення в нелегальних умо-

виях новых поколений творческой молодежи, передача им знаний об основных реальных закономерностях развития мирового искусства вне границ тоталитарной системы. Взгляды и убеждения нонконформистов сыграли чрезвычайно важную роль как во время развала тоталитарной системы, так и в первые годы национального возрождения.

На основе анализа процессов, происходивших в сфере визуального искусства в “переходный период” второй половины 1980-х – начала 1990-х гг., выделяются противоречивые явления, присущие именно для местной, специфической ситуации. Так, своеобразным феноменом, не имеющим аналогов в мире, стало возвращение в конце XX ст. значительной части украинских художников к авангардным формам и средствам выразительности начала столетия.

Показано, что в завершающей фазе XX ст. и в начале XXI ст. в сфере развития визуального искусства в Украине наблюдаются определенные трансформационные тенденции. При этом, с одной стороны, заметным является тяготение к популярным мультимедийным средствам, а с другой, очевидно, что украинское искусство постоянно проявляет определенные признаки традиционности и придерживается “автономных” направлений развития отдельных разновидностей искусства – скульптуры, живописи, графики и т.п.

Сравнительный анализ процессов, присущих современному украинскому искусству, и явлений, происходящих в западном мире, свидетельствует, что отечественное искусство интегрируется в мировое художественное пространство, завоевывая в нем утраченный в начале XX ст. авторитет, сохраняя при этом свою духовную самобытность. Конец XX – начало XXI ст. является периодом завоевания украинскими мастерами визуального искусства позиций, утраченных в начале XX ст.

Ключевые слова: культура, культурология, художественно-стилевая эволюция, авангардизм, нонконформизм, постмодернизм, визуальное искусство, художественное творчество.

ANNOTATION

Sidorenko V.D. Culturological Aspects of Artistic and Stylistic Evolution of Visual Art of Ukraine (20th - Early 21st Centuries). - Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Arts, speciality 17.00.01. - Theory and history of culture. – Kharkiv State

Academy of Culture. – Kharkiv, 2004.

Cultorological aspects of artistic and stylistic evolution of visual art of Ukraine in 20th – early 21st centuries is systematically analysed. Transferred reason–resultative reflection of the phenomena of art of the early and the middle of the 20th century to its late decades is realised for the first time. The author gives the results of the cultorological analysis of the contradictory events in the sphere of art that took place in Ukraine in the sphere of visual arts during the years of independence. The comparative analysis of the events in the art of Ukraine and the processes of development of the world art is given. The necessity of representation of the modern Ukrainian art at the world level is shown.

The author proved that the appearance of nonconformism in Ukraine was a regular phenomenon caused by the cardinal social transformation and forced deformations of the fundamental arts conceptions.

Main attention is paid to transformation tendencies in visual arts in Ukraine in the 20th – early 21st centuries.

Key words: culture, cultorology, artistic and stylistic evolution, avantgardism, nonconformism, postmodernism, visual art, the arts.

Підписано до друку . Формат паперу 60x84¹/₁₆
Умов. друк. арк. 1,0. Зам. № 2/4 Тираж 100 прим.

Надруковано в лабораторії мнoж. Техніки ХДАК
61003, Харків, Бурсацький спуск, 4

451497

АВ 61.542

МИСТ

ИЗДАНИЕ